

Miscellanea

Godfried van Kappenberg. Hirsau en de bouwgeschiedenis van Ilbenstadt.

Een merkwaardig artikel¹⁾ over Godfried van Kappenberg werd zopas gepubliceerd door een Duits pastoor, Norbert Bewerunge, die bijzonder bedreven blijkt te zijn in de bouwgeschiedenis van Ilbenstadt en vanuit die specialiteit meer klaarheid tracht te brengen in verscheidene aspecten van Godfrieds leven. Bij gelegenheid van de restauratiewerken, uitgevoerd in de jaren 1961-1969 in de kloosterkerk van Ilbenstadt, die in de jaren 1123-1159 werd gebouwd (blz. 64), onderzocht de auteur de bouwgeschiedenis en haalde daaruit zijn voornaamste nieuwe inzichten.

Het klooster Hirsau zou een grote invloed op Godfried hebben gehad. Het was gelegen op 20 km van twee burchten van de Kappenbergers, Krähenneck en Hildrizhausen. Een blinde oom van Godfrieds moeder, Otto, leefde daar als monnik (blz. 75). De kloosterkerk van Ilbenstadt vertoont verwantschap met de dom van Spiers en de daarmee samenhangende Noord-Italiaanse bouwkunst en met Hirsause kenmerken. Deze laatste invloed was echter niet van het begin af aanwezig, doch werd zeer sterk doorgedrukt bij een eerste grondige verandering der plans die de auteur in 1126 plaatst en die hij aan de persoonlijke invloed van Godfried toeschrijft.

Godfried zou nl. in 1118 reeds aan een intrede hebben gedacht en wel te Hirsau. De auteur stelt hier de vrij gewaagde hypothese dat Hirsau op dat ogenblik Godfried als kandidaat-monnik zou hebben geweigerd zoals Norbert aan graaf Theobald IV van Champagne zou hebben afgeraden in het klooster te gaan en om dezelfde reden: zij konden de Gregoriaanse hervorming meer van nut zijn door in de wereld te blijven (blz. 78). Door deze Hirsause invloed sloot Godfried zich aan bij de oppositie tegen Hendrik V en nam hij deel aan de verovering van Münster, waarbij de dom in vlammen opging op 2 februari 1121 (blz. 67). Daarover ontmoedigd zou Godfried opnieuw aan intrede hebben gedacht en zich tot Norbert hebben gewend. Hirsau kreeg niets van zijn

¹⁾ N. BEWERUNGE, *Der Ordenseintritt des Grafen Gottfried von Cappenberg*, in *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, 1981, XXXIII, blz. 63-81.

groot bezit. In 1126 echter kwam er een breuk tussen Norbert en Godfried, die elkaar als geestverwante extremisten hadden leren kennen en waarderen, maar te Maagdenburg bleek Norbert geëvolueerd te zijn. Godfried verliet dan Maagdenburg en trok naar Ilbenstadt. Hij zou, volgens N. Bewerunge, de bedoeling hebben gehad al zijn kloosters bij Hirsau te doen aansluiten. Dit plan zou door zijn dood, op 13 januari 1127, zijn verijdeld, maar Godfried zou wel het bouwplan van de kerk van Ilbenstadt grondig hebben doen veranderen, zelfs een gedeelte van het bestaande gebouw doen afbreken (blz. 75-76) om de bouwtrant van Hirsau zoveel mogelijk te kunnen doorvoeren.

Door deze zienswijze zou ook de houding van Otto van Kappenberg verklaard kunnen worden, die in 1118 blijkbaar akkoord ging met zijn broer om in te treden te Hirsau, doch zich enkele jaren later verzette tegen de plannen die Godfried met Norbert had afgesproken. Otto zou dus voorstander van Hirsau zijn geweest, doch niet van de premonstratenzers (blz. 79), en zou daarom ook later te Kappenberg, tussen 1139 en 1181, een zeer zelfstandige koers zijn gaan varen (blz. 73). Deze Hirsause invloeden zouden in de *Vitae* van Godfried uiteraard zijn verzwegen (blz. 80). Totdaar, in het kort samengevat, de stelling van N. Bewerunge.

Hierbij enkele opmerkingen. De hypothese dat Godfried in 1118 Hirsauer had willen worden²⁾, lijkt o.i. iets te stoutmoedig en niet noodzakelijk ter verklaring van zijn levensloop. Zij steunt op een te smalle basis, nl. enkel op de bouwgeschiedenis van Ilbenstadt, die wellicht ook anders kan worden verklaard³⁾. De vergelijking met graaf Theobald IV van Champagne is niet bewijskrachtig aangezien deze laatste wellicht nooit ernstig premonstratenzer-kandidaat is geweest⁴⁾.

²⁾ De auteur vermeldt niet dat het getuigenis van de oorkonde van begin april 1118, enkel gekend door een bekrachtiging van 1344, grotendeels werd verworpen door H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, Keulen, Graz, 1959, blz. 17. Zie ook G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv*, 1967, XXIII, blz. 421 en 428, waar een voorstel wordt gedaan om de tegenspraken in de datering der oorkonde op te lossen, door haar in de herfst of winter van 1123 te plaatsen. Een stichtingsplan binnen de premonstratenzer levenswijze in 1118 is inderdaad een anachronisme, een Hirsause stichting is uiteraard mogelijk, maar men moet zich afvragen of de datum 1118 wel kan worden weerhouden.

³⁾ Ernstige tegenargumenten zijn o.i. dat Godfried op geen enkel ogenblik Hirsau schijnt te hebben gesteund, ondanks het feit dat het klooster een verzorgingsfunctie uitoefende voor zijn blinde oom Otto, en het feit dat ook Godfrieds broer en testamentuitvoerder Otto nooit toenadering tot Hirsau schijnt te hebben gezocht.

⁴⁾ W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg, 1126-1134*, Brussel, 1978, blz. 61-65.

Godfried had als jonge «bekeerling» zeker extremistische neigingen, dat heeft N. Bewerunge goed aangestipt (blz. 80) en hij was ongetwijfeld ontgoocheld over de evolutie die Norbert in zijn omgeving te Maagdenburg bleek te hebben doorgemaakt. Het is echter o.i. ondenkbaar dat hij aan Norbert het plan zou hebben uiteengezet om zijn stichtingen aan Hirsau te onderwerpen en dat Norbert daarover zijn zegen zou hebben gegeven (blz. 79). het «*accepta benedictione patris Norberti*» uit de *Vita Godefridi* kan o.i. zeker niet die betekenis hebben, maar wil integendeel uitdrukken dat er geen sprake was van een echte breuk. Het lijdt geen twijfel dat Godfried op dat ogenblik ziek was; een ziekte die wellicht eerder van psychische dan van fysische oorsprong was⁵). Men mag niet vergeten dat hij sedert een tiental jaren de zwaarste gewetensproblemen te verwerken had gekregen: een kinderloos huwelijk; schuldcomplexen over zijn functie als graaf, verantwoordelijk voor plunderende soldaten; wanneer hij uit Gregoriaanse overtuiging meende zijn familielid Hendrik V te moeten bestrijden, liep de strijd uit op de brand van de dom van Münster waarover hij wroeging had⁶); jarenlang moest hij alleen optornen tegen zijn echtgenote, zijn broer, zijn schoonvader, zijn ministerialen, zijn bisschop en zijn hele omgeving om zijn ideaal van kloosterstichting en intrede te kunnen verwezenlijken; pijnlijk en beschamend moest het zijn daarvoor als dwaas te worden gescholden, vooral wanneer hij zijn echtgenote Jutta na een ontvoering moest terughalen, een feit waarover vanzelfsprekend geroddeld werd. Na dit alles te hebben doorgemaakt terwille van zijn ideaal, moest hij tenslotte nog een ontgoocheling oplopen in Norbert, degene met wie hij als jong extremist had gedweept en voor wie hij al die beproevingen had doorstaan. Dat alles was zeker voldoende om zelfs een sterke persoonlijkheid een fatale depressie te bezorgen. Aan de ziekte van Godfried in 1126 kan dus niet worden getwijfeld; zij wordt trouwens bewezen door zijn dood op 13 januari 1127. Een tweede plausibele reden voor Norbert om Godfried te laten vertrekken was allicht het bestaande meningsverschil. Godfrieds aanwezigheid kan voor Norbert een stil verwijt zijn

⁵) Zij wordt trouwens als een soort van wegwijzen beschreven, *MGH. SS.* 12, blz. 525: «... lenta coepit pulsari aegritudine ... Cum languoris molestia sensim per dies ingravesceret, ...».

⁶) Op dat ogenblik moet Godfried hebben ingezien dat elke strijd uitloopt op onrecht. Vandaar wellicht zijn afkeer van wapengeweld en zijn wroeging over het geheel van zijn levenswijze. De brand van de dom te Münster was daarin slechts één incident, dat door H. Grundmann sterk werd naar voren gehaald, maar het fundamentele levensprobleem van Godfried lag dieper.

geworden⁷⁾ en van een opvolging van Norbert als predikant door Godfried, waarvan vroeger romantisch was gedroomd⁸⁾, kon geen sprake meer zijn. Godfrieds ideaal was een tragische mislukking geworden, althans voor hem persoonlijk⁹⁾. Het drama van Godfried van Kappenberg is niet minder schrijnend dan dat van Abaelard, waarover zoveel meer inkt is gevloeid. Dat Godfried zich onmiddellijk daarna aan het ideaal van Hirsau zou hebben vastgeklampt, lijkt onwaarschijnlijk. Dat zou teveel morele veerkracht veronderstellen.

N. Bewerunge zal als specialist in de bouwgeschiedenis van Ilbenstadt wellicht juist hebben gezien dat daar in 1126 een ingrijpende verandering in de bouwstijl werd doorgevoerd, waarvoor Hirsau model stond. Dit bewijst echter o.i. nog niet dat deze verandering aan Godfried zelf mag worden toegeschreven en nog minder dat het de bedoeling zou zijn geweest Ilbenstadt naar een totaal verschillende observantie te doen overgaan. Kan een voorkeur voor deze bouwstijl niet voldoende worden verklaard vanuit de strenge levenswijze en het ideaal van soberheid waarvan de toenmalige hervormers, Norbert, Bernard, Godfried van Kappenberg, voorvechters waren?

Naast deze hoofdhypothese betreffende de Hirsause invloed op Godfried en zijn stichtingen, die zoals gezegd, waarschijnlijk wat te sterk werd beklemtoond, biedt N. Bewerunge een zeer goed overzicht van de stand der wetenschap op dit ogenblik. Ook verscheidene verbeteringen weet hij daarop aan te brengen. Zijn vertaling van «*dos*» als «Morgengabe» of erfenis en niet als bruidschat, is inderdaad zeer

⁷⁾ Dit hoeft geen afvalligheid van alle idealen bij Norbert te impliceren. In de *Vita Godefridi* oogst Norbert trouwens zeer veel lof, behalve in dat ene zinnetje over Godfrieds vertrek uit Maagdenburg (*MGH.*, *SS.*, 12, blz. 525). De evolutie in Norberts opvattingen en levenswijze kan hier niet opnieuw worden beschreven zonder in ongenueanceerde veralgemeningen te vervallen. Hier gaat het om de beleving daarvan door Godfried, die het best kan gezien worden als een ontzuivering uit een idealisering, een plots inzien dat zijn vereerde leermeester niet volmaakt was, een uiterst pijnlijke ervaring in de groei naar een volwassenheid, die hij misschien nooit helemaal heeft bereikt.

⁸⁾ *Vita Godefridi*, *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 520: «Semen praeterea verbi divini secundo corde percepit, tantaque ac tam crebra exhortationis gratia diffusa erat in labiis eius, ut pater Norbertus de ipso gratulatorie dixisse perhibeatur: Postquam ego in praedicationis cursu lassatus defecero, Godefridum filium meum pro me suscitabo more cervorum, qui cum se venatorum instantia supra vires lassari persenserint, alios pro se cervos exagitandos suscitare memorantur».

⁹⁾ Daaruit volgt echter niet noodzakelijk dat hij ook over de premonstratenzer levenswijze of over zijn stichtingen ontgoocheld zou zijn geweest.

juist¹⁰⁾. Frederik van Arnsberg kon immers de burcht Kappenberg niet als bruidschat betitelen, doch ten hoogste als «Morgengabe» of eerder nog als verhoopte erfenis indien het huwelijk van Godfried kinderloos bleef. Eveneens heeft de auteur gelijk wanneer hij voor het eerst opmerkt dat «*rogatus a Coloniensi archiepiscopo*» niet volledig juist vertaald is met «im Auftrag des Kölner Erzbischofs», aangezien Kappenberg in het bisdom Münster ligt (blz. 69) en Frederik I van Keulen dus geen opdracht tot wijding van Kappenberg kon geven, doch alleen er op aandringen.

Anderzijds klinkt het enigszins ongewoon dat de auteur de titel «Wanderprediger» toekent aan de monniken van Hirsau die werden uitgezonden om de Gregoriaanse idealen en de weerstand tegen de keizer te prediken. Hij verwijst hiervoor naar Friedrich Kempf, die echter slechts over «Predigern» spreekt¹¹⁾. De Hirsause monniken voerden een konkrete opdracht uit als leden van een sterk-georganiseerd kloosterinstituut en zijn aldus moeilijk gelijk te stellen met de «Wanderprediger», die, hoewel soms met kerkelijke opdracht predikend, een leven leidden dat buiten de traditionele normen viel.

De auteur meent eveneens dat graaf Godfried van Namen door het voorbeeld van Godfried van Kappenberg werd aangespoord om hem na te volgen (blz. 63). Weliswaar hebben de Kappenbergse graven waarschijnlijk voor Godfried van Namen het plan opgevat een stichting te doen, doch de uitvoering van hun plan moet chronologisch later worden geplaatst. De oorkonde van 27 november 1121 voor Floreffe werd opgesteld na het afsluiten der onderhandelingen betreffende de stichting, terwijl alle vaste data voor Kappenberg pas in 1122 vallen¹²⁾.

Door slechts enkele discussiepunten te lichten uit het artikel van N. Bewerunge, doet men eigenlijk de auteur onrecht aan. De gehele samenhang van het betoog gaat aldus verloren en niet alle argumenten

¹⁰⁾ C. DUCANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, dl. II, Parijs, 1842, blz. 930-931, onder nr. 2; J.F. NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus*, dl. I, Leiden, 1976, blz. 357, onder nr. 1.

¹¹⁾ Fr. KEMPF, in *Handbuch der Kirchengeschichte*, dl. III, Freiburg i.Br., 1966, blz. 450, spreekt over «Predigern» sedert omstreeks 1080, zonder namen te noemen.

¹²⁾ W.M. GRAUWEN, *Norbert et les débuts de l'abbaye de Floreffe*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1975, LI, blz. 5-23. N. Bewerunge zinspeelt hier misschien op de hypothese van M. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen (1122-1200)*, in *Archiv für Diplomatik*, 1972, XVIII, blz. 64, noot 111, die de mogelijkheid vermeldt dat Godfried van Kappenberg en zijn kapelaan Eppo getuigen waren in de oorkonde van 27 november 1121 voor Floreffe, wat overigens nog geen bewijs zou zijn voor het reeds bestaan van de stichting Kappenberg, maar wel een interessant verband tussen beide stichtingen zou leggen.

komen voldoende aan bod. Deze bespreking kan zeker de lezing van het artikel zelf niet vervangen. Dit opstel vormt een van de vele belangrijke recente studies over Kappenberg waarmee men in de toekomst zal dienen rekening te houden.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W. M. GRAUWEN O. Praem.

Zachary of Besançon and the Bible's contradictions.

Zachary, who taught in the school at Besançon from 1131-4 and who was a Premonstratensian canon of St. Martin's Laon about 1157, was the author of a sequel to Tatian's *Diatessaron* and Augustine's *Concordance of the Gospels* written in the early 1140s, in which he brought together the views of those who had written since Augustine's time¹). It met a need and proved a popular work. (It survives in about a hundred manuscripts, mainly of the thirteenth century).

Zachary had the intention of being comprehensive. It is, he says, proper for him to include a discussion of the excellence of the Gospel and how it differs from the Law; to examine the individual Evangelists and their way of writing (*modus scribendi*) and the points which would be considered by any master when he introduced his pupils to a new book with a short formal *accessus*: the subject-matter (*materia*) of the Gospel; its intention (*intentio*); its purpose (*finis*) and the branches of philosophy it belongs to (*ad quas partes philosophiae spectet*)²). (The subject-matter of the Gospels, for example, is the mystery of the Trinity, Christ in his divine and human nature, his sayings and actions and the sayings and actions of others to him. The intention and purpose is to show men that

¹) On Zachary, see D. Van den Eynde, 'Les «magistri» du commentaire «Unum et Quatuor» de Zacharias Chrysopolitanus', *Antonianum*, 23 (1948), 3-32; 181-220 and 'Note sur la vie et l'oeuvre de Zacharie de Besançon', *Analecta Praemonstratensia*, 41 (1965), 292-309. A. Landgraf, *Introducción a la historia de la literatura teológica de la escolástica incipiente* (Barcelona, 1956), pp. 113-4; De E. Luscombe, *The School of Peter Abelard* (Cambridge, 1970), p. 224. B. Smalley, 'Some Gospel Commentaries of the Early Twelfth Century' *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 45 (1978), 176-80; Zachary's *Super Unum et Quatuor* dated by Van den Eynde between 1140 and 1145, is in PL 186. 11-620. Augustine's *De Consensu Evangelistarum* is edited by F. Weihrich, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 43 (1904).

²) PL 186. 11A. On the *accessus* see R.B.C. Huygens, *Accessus ad Auctores* (Leiden, 1970).